



GRYF

piśmo poświęcone
sprawom
kaszubsko-pomorskim.

TREŚĆ.

Ostatni Słowianie na południowym brzegu Morza Bałtyckiego. Tłum. z ros. Aleksandra Starzyńska. (Ciąg dalszy)	97
Dr. Fl. Ceynowa. Napisał w stuletnią rocznicę ur. Ceynowy W. B. (Ciąg dalszy)	103
Jak ludność wiejska mieszka na Kaszubach. (Dokończenie)	119
Goethe: Dechów spiew nad woedamy.	122
Lessing: Bajki.	123
Sprawozdania i Krytyki.	125
Od redakcji i administracji.	128

Warunki przedpłaty.

Przedpłata kwartalna w Polsce z przesyłką pod opaską 300 mk. — Na pocztach polskich 280 mk. Numer pojedynczy z przesyłką pod opaską 100 mk.

W Wolnem Mieście Gdańsku: przedpłata kwartalna 15 mk. niem., z przesyłką pod opaską 17 mk. niem. Numer pojedynczy 5,50 mk. niem., z przesyłką pod opaską 6 mk.

Za granicą wynosi przedpłata:

W Rzeszy Niemieckiej: kwartalnie 15 mk. niem., z przesyłką 17 mk. niem. Numer pojedynczy 5.50 mk., z przesyłką 6 mk. niem.

W Francji, Belgji i Szwajcarji: kwartalnie 3 fr., z przesyłką 4 fr., pojed. numer 1 fr., z przes. 1.35 fr.

We Włoszech: kwartalnie 3 lires, z przesyłką 4 lires, numer pojedynczy 1 lire, z przesyłką 1.35 lire.

W Zjedn. Stanach Półn. Ameryki: kwartalnie z przesyłką $1\frac{1}{2}$ dol., numer pojed. z przesyłką $\frac{1}{2}$ dol.

W Angliji: kwartalnie z przesyłką $\frac{1}{4}$ szterl., numer pojed. z przes. $\frac{1}{12}$ szterl.

==== Cena ogłoszeń. ====

Cała strona 3000 mk., $\frac{1}{2}$ strony 1800 mk., $\frac{1}{4}$ strony 1000 mk, $\frac{1}{8}$ strony 600 mk.

Waluty obce prosimy wpłacić na konto „Gryf“ do Banku Dyskontowego (Diskonto-Bank) w Gdańsku (Danzig) Langemarkt 18.

Konto czek. w Poznaniu w Poczł. K. Oszez. nr. 202. 194.

Ostatni Słowianie na południowym brzegu Morza Bałtyckiego.

Hilferding.

Tłumaczyła z rosyjskiego Aleksandra Starzyńska.

IV.

Narodowość słowiańska w wschodniej Pomeranii, na wybrzeżach morza bałtyckiego i w Zachodnich Prusach.

Narodowość słowiańska zanika także w nadbrzeżnych miejscowościach wschodniej Pomeranii, w wsiach zamieszkiwanych przez Słowińców, Kabatków i Kaszubów. I tu jak i w Bytowskiej ziemi ulega ona szybkiemu zanikowi pod wpływem władzy państwowej, która działa arcycylnym naciskiem narodowego wychowania, nie cofając się niekiedy przed gwałtownymi środkami, by osiągnąć cel. Uzasadnia przeto to postępowanie nie tylko politycznym zyskiem, lecz uważając germanizację słowian za swoje posłannictwo w walce cywilizacji z barbarzyństwem. Rozumie się, że centralne władze berlińskie nie potrzebują już teraz się kłopotać o niemczenie słabych resztek słowiańskich około łebskiego jeziora. Kierunek dano, sprawa postępuje sama przez się dzięki gorliwości miejscowych urzędników, większej części protestanckiego duchowieństwa i nauczycieli w szkołach. Jeżeli język słowiański utrzyma się w nadbrzeżnych miejscowościach wschodniej Pomeranii nieco dłużej niż w bytowskim powiecie, to przyczyną temu osamotnienie, w którym znajdują się tu liczne wioski i odrębny tryb rybackiego bytu. Szczególnie tam, gdzie mieszkają rybacy i w osadach położonych wpośród błot, żywioł słowiański zachował się o wiele silniejszy niż w wsiach rolniczych i miejscowościach dostępniejszych.

Najsilniej utrzymał się ten żywioł w wsiach rybackich Garnie¹⁾ (Garden), Wysokim (Wittstock) i Rtu (Rotten) nad Garneńskim jeziorem, w Klëkach czyli Klëczycach (Kluken), Izbicach (Giesebitz), Gacu (Speck) i w Babimdole (Babidol) nad jeziorem Łebskim i w małych pustkowiach około tych wsi a wymienionych powyżej. (Patrz Gryf, Rok V, nr. 1. str. 11). Tam język słowiański zachował szczególnie dużo starożytności, tam istnieje dużo dawnych podań, a w Garnie, Wysokim, Rtu, Klëczycach i innych wioskach tego zapadłego kąta Pomeranji lud mianuje się jeszcze jak już wspominałem nazwą Słowińców. W Garnie słyszałem nawet od rybaków, że zwią się Slovënci (w liczbie pojed. Slovën, przymiotnik Slovënski²⁾). Pomiedzy tamtejszymi rybakami jest jeszcze dużo ludzi niestarych, którzy wogóle nieumieją po niemiecku. Lecz język ten szybko i tu się rozpościera. Tak w rybackiej wsi Rowie (Rowe), położonej na południowy zachód od Garny nad ujściem Garneńskiego jeziora do morza, gdzie wedle opowiadań Garnian spodziewałem się znaleźć dużo słowiańskości, znalazł się tylko jeden 79-letni starzec, Graczek, który pamiętał kilka słowiańskich wyrazów, lecz potocznej rozmowy po słowiańsku nie umiał prowadzić. W roku 1827 zniesiono w Garneńskiej parafji³⁾, do której większa część tych rybackich wsi należy, naukę przrządowawczą dzieci do konfirmacji w polskim języku i wogóle wykluczono język polski ze szkół. Dla tego zauważyć można, że ci, którzy odebrali naukę konfirmacyjną przed rokiem 1827, jeszcze są zupełnie Słowianami, a przygotowani później już mniej lub więcej zniemczeni. Lud zupełnie uznaje ogromny wpływ nauki szkolnej na wytepienie swego

1) Słowińcy mówią Garnò (zamiast Garnà) i odmieniają jako przymiotnik żeńskiego rodzaju: do Garné, v Garnù (albo Garnò) i t. d. Dawna forma brzmiała Gardnà, jak widać z przerobionego niemieckiego Garden i przymiotnika Gardzinski.

2) Tak słyszałem: V Izbicach, to tak jak tu Slovënstji Kàszebi e Slovënci, to je jadro. Formę Slovën w liczbie pojedynczej udało mi się słyszeć tylko jeden raz, zwykle mówią: Slovenski, Slovinski albo Słowski.

3) Tak samo w Główezycach w ziemi tak zw. Kabatków.

języka. Tak pewna dosyć młoda kobieta słowiańska w Garnie powiedziała: U naszych starich nawuka bëła wszitka německo, a goedka slovinsko. Stare jesz mają goedką po Slovinsku, ale po tich starich oni ni mają po-Slovinsku vëkle. Ja mogą też po Slovënsku gadac, ale Boże slovo nie rozumeję po Slovënsku, nie jem to uczona. Nynia naszą starą slovinską viarą zatöpili, wszetki naucziceli bëli nemecke, a me mûszeli pó-nemecku vëknąc. Moj chlop nie rózumieje nic po slovënsku, a jo roda goedają po-slovinsku, a ni mom nikogo, moje dzece nie umeją nic po-Slovinsku.¹⁾ W wielu izbach rybaków garneńskich wyrażano wobec mnie podobne skargi na to, że dzieci nie rozumieją języka rodziców i okazywano radość, iż mogli mówić po słowiańsku. „Wielka skâza mezi mnû a dziecmi, że oni nie rozumieją co ja powîm“, mówił ojciec rodziny; „Mac po-kaszubsku, dzieci pó nemecku“; — „Dlo dzieci je za zimko žebë me godali po-slovinsku, i szkolni towo nechce“; „Redosc mome ga chto gada z nami po-slovënsku, możeme sę porozumec“; — „Nasze pánovie nie chcą gadae z nami po-Slovinsku, a ja nie mogą tak dicht wszystko powiedzec po-Nemecku, to jem tak uredóna, ga mogą pó-Slovinsku gadac“.²⁾

Te wyrażenia zapisałem ze słów różnych mieszkańców i mieszkańek garneńskich. Opowiadali oni także jaka radość była rekrutów zaciągniętych z ich wsi do obrony krajowej,

¹⁾ U naszych rodziców wszystka nauka była niemiecka, a mowa słowiańska. Rodzice jeszcze mówią po słowińsku, ale dzieci nie nauczyli się od rodziców. Ja także umiem mówić po słowińsku, nie uczyli mnie tego. Teraz naszą starą słowiańską wiarę wytępili (t. j. służbę Bożą w słowiańskim, polskim języku, wszyscy nauczyciele byli Niemcami, byliśmy zmuszeni uczyć się po niemiecku. Mój mąż nie rozumie po słowińsku, a ja chętnie rozmawiam po słowińsku, ale nie mam z kim. Moje dzieci nie umieją nic po słowińsku.

²⁾ Wielka nieprzyjemność pomiędzy mną i dziećmi, że nie rozumieją, co mówię.“ — „Matka po kaszubsku a dzieci po niemiecku. Dla dzieci zbyt uciążliwe, ażebyśmy z nimi mówili po słowińsku, a nauczyciel tego nie chce.“ — „My się cieszymy, kiedy kto z nami mówi po słowińsku, możemy się porozumieć.“ — „Nasi panowie nie chcą z nami mówić po słowińsku, a ja nie umiem wszystkiego powiedzieć po niemiecku, to jestem tak ucieszona, kiedy mogę mówić po słowińsku.“

gdy usłyszeli podczas pobytu na Dolnych Łużycach (w 1850 r.) słowiański język i mogli mówić rodzimym językiem.

Sąd garneńskich Słowinców prostych ludzi o swej zamierającej narodowości tak zainteresował mnie, że często kierowałem rozmowę z nimi na ten przedmiot i zapisywałem ich powiedzenia. Przedkładałem je bez komentarzy, dodając tylko, że to odezwania się nie jednej osoby lecz kilku tak mężczyzn jak kobiet.

„Ga jem běl mladî, bělo lěcho Nemeckich, a nynja je vszitko Niemczizna, te starzi vězdychaja, jak lata dzesac nié budze nic“.¹⁾

„Sedemdziesiąt lat nauka Slovinsko je zginiona, a trzinôsce lat co wobrzod nieje vicî.“ „Przed szesdziesiąt laty tu jesz dzesąty ni móg pó-Nemecku, vszetko Slovînsko, Slovînsdji lědze.“ „Przed pindzesąť laty bělo jesz dva dzělâ Slovinskich, a trzecî dzěl bíl Nemecki. Te starzi povēzděchali, a ksodz nî muk po Slovinsku navěknoc: ksodz Hefner. Przed tem běl Kummer, slēni Slovînski ksodz. Potom bělo dwadzescce co chodzilo do obrzadu, potem oesem, poetom czviôro, potom zos bělo dvoje, Poepk a storó Zonderka, i tu Slovinski oebzrod przēstal, muszili jic do Nemeckewo oebzroda: ksodz ni mog kazac, a nié dal vici.“ „Ksodz Kummer przez moc Bože slovo po-Slovinsku oetniol; to jesta ju nynja czvarte ksodz, czvarte pokolínje“.²⁾

1) Gdy byłem młody, było mało Niemieckich (t. j. ludzi mówiących po niemiecku), a teraz wszystko Niemczyzna, starzy wymierają; za dziesięć lat nie się nie ostanie.

2) Od siedemdziesiąt lat nauka słowiańska zniesiona, od trzynaście lat służba Boża nie odprawia się po słowiańsku. „Szośdziesiąt lat temu jeszcze dziesiąty człowiek tu nie umiał po niemiecku, wszystko Słowinska, Słowinscy ludzie.“ „Pięćdziesiąt lat temu jeszcze były dwie trzecie Słowinskich, jedna trzecia była Niemieckich (t. j. mówiących po słowiańsku i po niemiecku.) Starzy powymierali a pastor nie mógł nauczyć się po słowiańsku: pastor Hefner. Przed nim był Kummer, ostatni słowiański pastor. Potem było dwudziestu ludzi, którzy chodzili na słowiańskie nabożeństwo, potem ośmiu, potem czterech, a pod koniec było dwóch, Papk i stara Zonderka. I tu skończyło się słowiańskie nabożeństwo, musieli chodzić na niemieckie. Pastor nie umiał kazać po słowiańsku i nie dopuszczał więcej języka słowiańskiego (sc. przy służbie Bożej). Ksiądz Kummer gwałtem zniósł Słowo Boże po słowiańsku: od tej pory już czwarty pastor, czwarte pokolenie.“

„Krol niechce zebe v zoldatach gódali po-Slovinsku.“
„Dzeci ni mq po-Slovinsku gódac, dla szkuole.“ „Moja matka (mówił 80-cioletni starzec) běla Niemecko, ale oena vėkla pó-Polsku od dzieci; i ja teź od dzieci, od malech dzieci muszã nynja vėknãc pó-Niemecku“.1) — „Mě ní mogli vėknãc po-Slovinsku, to me rzucili prycz tã godkã“2) (tak mówił młody człowiek); Na moje pytanie, czy im to nieprzyjemnie było, odpowiedział on: „žimko do niesenia bělo, ale mili niesc, ako mrzec“3) „Nynja vszetko Niemci vszędze, e v Kabatkach teź.“ „Nynja Kaszebsko vszetko ginie, nauka i gadãnjo, vszetko, jest wiele lat, co oena tod jesta“4)

Na zapytanie o słowiańskie (polskie) książki i papiery odebrałem odpowiedź: „Slóvinstji lėdzi, ti stórzi vėzdėchajã, a mlodzi Niemectji, te Slovinske lėste dajã dzecom porvac“.
— „Nie potrzebujemě Polskich ksag, a dãjeme chłopom v žark“5)

Te ostatnie słowa są charakterystyczne: „My nie potrzebujemy już polskich książek i kładziemy je chłopom (t. j. Słowińcom) w grób.“ Jak ten naród jasno przewiduje swój bliski koniec!

Na zakończenie dodaję jeszcze dwa oświadczenia, które mogą dać pojęcie o stosunku niemieckiej inteligentnej warstwy do narodowości garneńskich Słowińców. Tamtejszy pastor powiedział mi:

1) „Król niechce, aby w wojsku mówili po slovinsku. Dzieci nie mają mówić po słowińsku, dla szkoły“. „Moja matka była Niemka (t. j. z rodziny, w której mowiono po niemiecku), ale ona się nauczyła po słowińsku od dzieci; i ja teraz od dzieci, od małych dzieci muszę się uczyć po niemiecku.“ —

2) Nie wolno nam było uczyć się po słowińsku, więc zarzuciliśmy tę mowę.

3) Ciężko było znieść, ale lepiej znieść, niż umrzeć.

4) Obecnie wszystko Niemcy i wszędzie, i także u Kabatków. Teraz cała Kaszubszczyzna ginie, uczenie i mowa, wszystko, wiele lat temu, jak umarła.

5) „Słowińcy ludzie starzy wymierają, a młodzi to Niemcy, więc dają słowiańskie papiery dzieciom do podarcia.“ — „My nie potrzebujemy polskich książek i kładziemy je chłopom w grób.“

„Ich kam hierher aus Grosstuchen. Es war mein Schicksal, in zwei Stellen das Polnische zu unterdrücken. Vor mir predigte man alle 6 bis 8 Wochen in Grosstuchen polnisch. Als ich hierher bestimmt war, fragte ich, wie es mit dem Kaszubischen stände. Da sagte mir der Landespräsident, es solle mit dem Polnischen in Pommern ein Ende werden. Wir wollen es.“¹⁾ Więć pastor, stosując się do powyższego rozkazu, skoro przyjechał do Garny, natychmiast usunął polski język z kościoła i stale wywierał nacisk na lud, aby porzucił kaszubski język.

Godne uwagi było jeszcze drugie przyznanie się pewnego młodego obywatela ziemskiego wobec mnie, działającego w tym samym kierunku z własnej inicjatywy i bez wszelkiego urzędowego polecenia. Spotkałem tego pana w polu, w ubraniu myśliwskim, dozorującego robotę kosiarzy. Rozmawialiśmy; okazał się jako człowiek z dobrem wykształceniem, lat 25—30. Mowa zesłała na cel mego podróży: „Czy pańscy robotnicy Niemcy, czy Kaszubi?“ zapytałem. „Kaszubi z tutejszych wiosek,“ brzmiała odpowiedź, „ale mówią przy mnie po niemiecku: Als ich auf die Wiesen und in das Feld ging, verbat ich den Leuten das Kassubisch sprechen, ich konnte es nicht leiden, es schien mir ein Schnattern.“²⁾ Żałuję, że nie zapisałem nazwiska tego pana.

¹⁾ „Przybyłem tu dotąd z Grosstuchen (Wielkie Tuchomie w bytowskim powiecie). Mojem przeznaczeniem było wytepić polskość w dwóch miejscach. (O Wielkotuchomskiej parafji patrz wyżej w opisie bytowskiego powiatu: Gryf r. V, zesz. 2. str. 36.) Przedemną kazano w W. Tuchomiu co 6 do 8 tygodni raz po polsku. Gdy mnie przeznaczili dotąd, pytałem się, jak stoi z Kaszubszczyzną. Na to rzekł mi prezes krajowy, że trzeba skończyć z polskością w Pomeranji, my tak chcemy.“

²⁾ Kiedy chodziłem na łąkę lub w pole, zakazałem ludziom mówić po kaszubsku, nie mogłem tego scierpieć; wydawało mi się gęganiami gęsi.

(Ciąg dalszy nastąpi).

Dr. Florjan Ceynowa.

Napisał w stuletnią rocznicę urodzin Ceynowy (r. 1917.) W. B.

(Ciąg dalszy.)

§ 8. Stosunki naukowe do Rosjan.

Nie wiemy, w jaki sposób zawiązały się stosunki między Ceynową a Akademią Umiejętności w Petersburgu, a szczególnie między C. i prof. Srezniewskim, członkiem akademji. Może już w roku 1842 poznał Ceynowa Srezniewskiego we Wrocławiu, gdy tenże tam zbierał materiały do pracy swej o Kaszubszczyźnie. Dopiero w roku 1850 przesyła C. szczupłe materiały Akademji Umiejętności w Petersburgu. Nie wiadomo, czy to był czyn samodzielny, albo czy działał tu w porozumieniu z Mrongowiuszem. Owe materiały nosiły tytuł: „Eine kleine Sammlung kaschubischer Wörter, welche eine grössere Ähnlichkeit mit der russischen, als mit der polnischen Sprache haben. Von S. W. W. F. Ceynowa, cand. med. Danzig 5. August 1850.“ Już tytuł zdradza tendencję przypodobania się rosjanom. Ceynowa podjął tutaj myśl Mrongowiusza, który już dawniej na „pewnego rodzaju“ podobieństwo między językiem kaszubskim i rosyjskim wskazywał. W nowszych czasach myśl ta powraca w pracy Rosjanina Syrotinina: Kaszubi i ich literatura, 1911. —

Wydział akademji poruczył rozpatrzenie materiału tego adjunktowi Srezniewskiemu. Ten napisał w sprawozdaniu, co następuje: „Rozpatrzywszy uwagi, mam honor donieść, że zawierają one niewielki zbiór słów kaszubskich, podobnych do rosyjskich. Pomimo, że treścią praca ta nie może zadowolić badacza, zasługuje jednakowoż na uwagę i poparcie wydziału. (dalej.) Notatka zakomunikowana przez pana C. zasługuje na uwagę i z tego względu, że C. ma swój osobisty, oryginalny pogląd na narzecze kaszubskie:

dowodzi on, że narzecze to pomimo swego pokrewieństwa z językiem polskim, w niektórych przypadkach jest bliższe językowi rosyjskiemu. To samo dało się zauważyć i w narzeczu północnych Łużyczan i Połabów, jeszcze więcej od nas oddalonych.“ Zarazem proponował Sr. przedłożyć Ceynowie własną pracę w języku kaszubskim: „Uwagi nad mową kaszubską.“ Wydział to uczynił, oprócz tego prosił Ceynowę o udzielenie odpowiedzi na następujące pytania, dotyczące kwestji języka kaszubskiego:

- „1) Topografia i statystyka kaszubska wraz z mapą,
- 2) Określenie poszczególnych cech kaszubszczyzny, lokalizacja gwar,
- 3) Urządzenie spisu i opisu pomników literackich języka kaszubskiego, poczynawszy od tłumaczenia katechizmu Pontanusa, r. 1643.
- 4) Zbieranie tekstów kaszubskich dla poszczególnych gwar.“

Propozycję akademji zakomunikowano Ceynowie przez konsula rosyjskiego w Gdańsku, Adelunga. C. uszczęśliwiony pochlebną propozycją zabrał się do pracy. Praca jego trzymała się w przyszłości powyżej wytkniętego planu. Trwało jednakowoż dosyć długo, nim nadesłał akademji nowy materiał, i ten był jeszcze niedokładny.

Nadesłał przedewszystkiem „Uwagi“ Srezniewskiego, przetłumaczone na kaszubskie i opatrzone własnymi dodatkami i objaśnieniami. Tłumaczenie poprzedza krótki wstęp: „Moje spostrzeżenie prze przezeraniu wuwôg Iismaela Srezniewskiego nad mową Kaszebską.“ Według Srezniewskiego dorzucił Ceynowa do uwag „dużo rzeczy ciekawych i oryginalnych.“ Co do topografji Kaszub dał C. krótką zupełnie odpowiedź. W notatce tej granice Kaszub jedynie ogólnikowo określił. Wyszczególnił jedynie ważniejsze miejscowości. Z tego wynika, że wtenczas, przed podróżą Hilferdinga, C. sam terytorjum kaszubskiego dokładnie nie znał, a o strukturze poszczególnych gwar nie miał wyobrażenia. Dlatego też w odpowiedzi na punkt dotyczący gwar kaszubskich i na trzeci, dotyczący pomników językowych

cdsyła C. do książeczki swej „Tržě rospravě“, a mianowicie artykułu: Wuvogi nad mōvą kaszebską. Rzecz ta codopiero wyszła w Krakowie (r. 1850) w druku. I tutaj opis struktury języka jest bardzo powierzchowny, a opisu poszczególnych gwar także niema. Z pomników cytuje C. tylko to, co już Prejs podał. — Odpowiedź na punkt czwarty: „teksty“, nadeszła dopiero roku 1851. Razem z książeczką: „Rozmōva pôlōcha z kaszebą“ przysłał także zeszyt z napisem: „Pržěslovjō i zabōbōně“. Zeszyt ten zawiera jedną pieśń ludową p. t. „žolnerz“ i jedną dumkę o swataniu w oryginale i w tłumaczeniu niemieckim, oprócz tego bogaty zbiór przysłów ludowych (więcej niż 500), a także cenny opis (27) zabobonów. Z tego ogłosił Sr. drukiem w „Pomnikach i wzorach języka i literatury ludowej słowiańskiej“ (zesz. I. 95—112, 1852) pieśń „žolnerz“ bez tłumaczenia niemieckiego, dalej przysłowia i zabobony, opuszczając te, które dla pewnych względów do publikacji się nie nadawały. W referatach o pracach tych nie szczędzi Srezniewski Ceynowie pochwał. Nazywa go jedynym uczonym słowiańskim, zajmującym się narzeczem i starożytnościami kaszubskimi i zaznacza, że zasługuje stanowczo na poparcie wydziału. (p. Francew, Gryf IV. 2). O „poparciu“ ze strony wydziału jednakowoż nie wiadomo. Ludzie źli nieraz głośno podnosili zarzut, że brał pieniądze rosyjskie. Łatwy to zarzut i zawsze się go u nas podnosi, jeśli innymi argumentami przeciwnika zbić nie można. O pieniądzach rosyjskich i familia Ceynowy nie wie. Dosyć trudne położenie finansowe, z którego za życia nie wybrnął, jest także ważnym kontraargumentem.

Akademja w Petersburgu nie zadowolila się badaniem Ceynowy, lecz wydelegowała na Kaszuby własnego fachowca lingwistę, młodego wówczas Hilferdinga (r. 1856). Miał się poprzednio znieść z Ceynową i jego rady zasięgnąć. Wspólnie z Ceynową odbył mycieczkę na Kaszuby. Owocem tej podróży jest cenna książka: Ostatki słowian na jużnom bjeregu bałtyjskiego morza, 1856. — O stosunku swoim do Ceynowy pisze Hilferding na wstępie tak:

„Nasamprzód uważałem za rzecz konieczną, odwiedzić

najlepszego, albo raczej jedyne go znawcę ludności kaszubskiej i jej języka, i to Dr. Ceynowę. Sam jest rodowitym Kaszubą i nadesłał kilka obszernych notatek światu uczoneму o gwarze rodzimej jego okolicy. Dzisiaj niestety mieszka poza granicami ojczyzny, chociaż niedaleko, bo na wsi pod Terespołem. Z nim razem pojechałem do Gdańska, a stąd ku zachodowi do Wejherowa, Lęborga i do wsi Głowczec, a stąd skierowaliśmy się na południe do Bytowa. Tutaj mnie p. Ceynowa pożegnał, gdyż na dłuższy czas dla zawodu lekarskiego nie mógł domu porzucić.“

Wartość tej książki jest znana. Co do tekstów, to nie jest wykiuczone, że wielką ich część dostarczył Ceynowa. Podobne teksty spotykamy także w pismach Ceynowy (np. „Pół kopę szętopôrk.“) Ale trudno wykazać pierwszeństwo, gdyż publikacje te ukazały się później. Pozatem konferował Hilferding także z innymi znawcami Kaszubszczyzny, np. z pastorem Lohmanem ze Smołdzyzna, którego także chlubnie wymienia. —

Szczytem stosunków rusofilskich jest udział jego w zjeździe słowiańskim w Moskwie i obecność na słowiańskiej wystawie etnograficznej w Petersburgu (r. 1867). Mało posiadamy ścisłych i wiarogodnych wiadomości o tym fakcie. Ówczesna prasa polska ze względu na antyrosyjską orientację polityczną nie okazała najmniejszego nawet zrozumienia dla tej manifestacji słowiańskiej. Z gazet polskich jedynie zachodniopruski Nadwiślanin się nieco życzliwiej do zjazdu odnosił. Nie dziw więc, że prasa udział Ceynowy w zjeździe nie w zbyt przyjemny sposób komentuje. Nazwano go dziwakiem monomanem i maniakiem, ale miana zdrajcy mu jednakowoż nie przypięto. Korespondencje pisane do Dziennika Poznańskiego z Petersburga z Moskwy przytaczają także kilka szczegółowych co do Ceynowy. Ale korespondent nie stara się bynajmniej być obiektywnym. Niejednokrotnie daje upust żywiołowej swej nienawiści ku Rosji, a nawet Czechom i Łużyczanom przebaczyć nie może, że na zjazd przyjechali. (Dz. Pozn. 1867 nr. 127. 132. 137. 138.)

Ceynowa zupełnie proprio motu jako rzekomy przedstawiciel Kaszubów na zjazd wyjechał. Kaszubskie swe pisma etnograficzne darował wystawie etnograficznej. W Petersburgu odbyły się po przyjęciach u cara i Górczakowa sute obiady i pikniki na cześć słowiańskich gości. Na pewnym wspaniałym obiedzie wygłoszono dużo pięknych toastów, między innymi przemówił także Ceynowa. „Gdy przemawiał, sądzono — pisze korespondent — że to polak i dlatego zaczęto zyzem patrzeć na biednego Kaszubę, dopiero jakiś głęboki znawca etnografii wytłomaczył, że Kaszubi nie Polacy i że podobnie jak Moskale nienawidzą Polaków. Poczem serca Moskali jakby na komendę przechyliły się ku Ceynowie“.

Przed wyjazdem z Petersburga był pożegnalny obiad w hotelu „Bellevue“; znów toasty. Ładnie przemówił Czech Brauner: „Narodove ne gasnou, dokud jazyk żyje“ i pił na zdrowie języka słowiańskiego. Ceynowa przemówił na temat jedności słowian.

W dniu 1. marca odbyło się uroczyste zebranie miłośników literatury rosyjskiej w Moskwie. Odczyt wygłosił prof. Kołaczew. Potem przemawiali inni: Bessonow o narodowej poezji i historii odrodzenia słowiańszczyzny; mówił przeważnie o Serbach, Rosjanach i Czechach i wymienił po nazwisku wybitnych pracowników na niwie słowiańskiej, a mianowicie obecnych: Szmolera, Erbena, Ceynowę i Głowackiego. — W Sokolinkach pod Moskwą, w dzielnicy bogatych kupców, odbyła się w wielkim namiocie uczta dla przeszło 800 osób. Przemawiali liczni a wybitni mówcy i Pogodin, Aksaków i Rygier poruszyli nawet kwestję polską, którą dotychczas uporczywie przemilczano. Także Sołowiew przemówił w duchu pojednawczym. Wobec tego wygłosił książe Czerkaski brutalną mowę antypolską. Podziękowano mu hucznymi oklaskami. Polit i Ceynowa wskoczyli na mównicę, żeby odpowiedzieć, ale przewodniczący ks. Szczerbaczew nie dopuścił ich do słowa. Wkrótce potem wyjechał C. do domu.

Już z powyższych drobnych szczegółów wynika, że zachowanie się Ceynowy na zjeździe było godne, że nie głosił rozbratu i wojny z Polakami, jedność i zgoda ludów słowiań-

skich w formie federacji, to było jego ideałem. Doświadczenie porobione na zjeździe, a mianowicie ostatnie zajście przyczyniły się niezawodnie do tego, że aspiracje swe rusofilskie znacznie zrewidował. Śwadczą o tem ostatnie ustępy „rozmowy Kaszuby z Polakiem“ (r. 1868 Skôrb. II.), które są już bardzo umiarkowane. Zdaje się, że od tego czasu także jego stosunki naukowe i literackie z Petersburgiem ustaly.

§ 9. Stosunki naukowe do Polaków.

Mimo odrębności zapatrywań co do spraw kaszubskich i słowiańskich utrzymał C. z początku kontakt z niejednymi uczonymi osobistościami polskimi. Przypuszczam, że pierwotnie miał zamiar zostać w łączności z nauką polską i stawić się pod jej kontrolę.

Pierwszą bowiem rzecz, napisaną w języku kaszubskim, opublikował w Jutrzence Warszawskiej (r. 1843), a podstawowe książeczki treści historyczno-dydaktycznej: „Kile słów wô Kaszebach“ i „Trzë rozpravë“ wydrukował r. 1850 w Krakowie, w drukarni pod „Sową“. Do obu rzeczy napisał przedmowę Lesław Łukaszewicz i wypowiedział w niej dziwne, ale dla ówczesnej opinii polskiej typowe zdanie o stosunku językowym kaszubszczyzny do polszczyzny. Zdanie to podziela także późniejszy pisarz kaszubski: Derdowski.

Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, które już wtenczas miało rozgłos i znaczenie wychodzące poza granice Księstwa, nie interesowało się zbytnio Ceynową; nie interesowało się ono zresztą sprawami ludoznawczemi ani sprawami słowiańskimi. O ile stwierdzić zdołałem, to jedynie 2 razy w przeciągu 40 lat zajęło się jego osobą; raz wskutek zapytania pana Mikuckiego z Warszawy i wzmianki jego, że C. zebrał dużo wyrazów pomorskich (kaszubskich). Towarzystwo stwierdza to i zamierza napisać Ceynowie, aby się osobiście zniósł z Mikuckim w sprawie słownika. Drugi raz wskutek odczytu p. Parczewskiego o szczątkach Pomorzan. Tam nazwano Ceynowę „Kaszubomanem“. (p. Dz. Pozn. 1861, nr. 12. i. Kościński, Idea.)

We Warszawie utrzymywał C. styczność ze znanym folklorystą polskim Tymoteuszem Lipińskim. Jemu przesłał zbiór przysłów kaszubskich: „Przesłowjo kaszebskie“, wynoszący 400 zgóry przysłów. Niezawodnie był to rękopis. Gdzie się podział, niewiadomo.

W Prusach Zachodnich stanęły koła naukowe jak i polityczne na stanowisku negatywnym wobec Ceynowy. Nie wiadomo mi, czy Tow. Naukowe w Toruniu uważało wogóle za potrzebne Ceynową się zainteresować. Przewaga duchowieństwa, której rzecznikiem był wówczas X. Pobłocki, zdecydowała zanadto w ówczesnej opinii publicznej zachodniopruskiej. W najlepszym razie uważano go za oryginała, ale nie brano go na serjo, tak pod względem naukowym, jak politycznym.

Z ludzi uczonych jedynie ks. prof. Malinowski z nim korespondował i wymieniał zdania. Świadczą o tem pozostałe rękopisy, a mianowicie list Ceynowy do X. Malinowskiego. — W dzień pięćsetletniej rocznicy urodzin Kopernika (r. 1873) nadesłał także C. telegram na ręce polskiego komitetu w Toruniu. Treść telegramu mi nieznana.

Krytyka słowiańska: czeska i rosyjska była wobec niego zawsze życzliwa. Namiętności narodowe nie wchodziły tutaj w grę; oddawano mu sprawiedliwość. Najwięcej zasług ma pod tym względem Akad. Umiejętności w Petersburgu. „Sława pōbratymcom Mōskolom i Czechom, co niejedno dzełko wō Kaszebach napisalë i dalë drëkowac“. Krytyka polska naogół nie grzeszyła wobec niego życzliwością. Jedność językowa czy w tej, czy w innej formie uchodziła po prostu za aksjomat i za kamień węgielny jedności politycznej. Ceynowa popełnił także błąd, że odrębność językową uważał za rzecz doowiedzianą. Dowody jego lingwistyczne są niedostateczne. Ale ówczesna krytyka polska (Wojcicki, Łukaszewicz, Pobłocki, Matusiak i autor artykułu w Encyklopedji Orgelbrandta) zdradza wprost braki laikalne. Nawet Ramułt, chociaż był osobiście na Kaszubach i znał Kaszubszczyznę z autopsji, ugiąć się musiał przed tą pseudo-krytyką.

Jedyną krytykę życzliwą pióra polskiego znalazłem we Wielkiej Encykl. Powszechnej Ilustrowanej pod wyrazem „Ceynowa.“ Ale to krytyka dawno post factum, po śmierci Ceynowy. Już dawniej Ramułt i Biskupski kruszyli kopię o rehabilitację naukową Ceynowy. Z literatów Zachodniopruskich jedynie Derdowski i Danilewski życzliwie po śmierci jego podnieśli głosy. Pierwszy napisał mu pamiętne epitafion po kaszubsku.*)

†

Wojkasyn ze Słowoszena.

(Dr. Florjan Ceynowa.)

Ciej u naju na Kaszubach dzecko zaniemoże,
Jidze matka do koscoła przed oblicze Boże,
Jidze dali mniedze ludzy od checze do checze,
Wszędzie płacząc, rade szuko, ciej ból serce piecze.
Tobie norod nasz kaszubści, że żeś był z doktory,
Taci biedny był, żorotny, od weszczerek chory,
Żes po swiece jemu chodzeł, od checze do checze
I jak dziód nen swiat przedepoł, co sę z cijem wlecze.
Ludze jak zazweczój ludze, kąsk krącele łbami,
A te chodzeł, serca szukoł mniedze Słowianami.
Jeden wzdrygoł remnionami, drudzi łajoł: nara,
Trzeci grepkę wachoł zdrade: Ciebie niesła wiara!
Ciej syn Sławe na twym grobie klęknie, łze weleje,
Twoja wiara i nadzieja w sercu mu zacnieje,
I do dusze sę oderwie brzęk harfe eolści:
Nima Kaszub bez Poloni, a bez Kaszub Polści.

IV. Rozdział: Piśmiennictwo Ceynowy.

§ 10. Ogólna charakterystyka i pisma zapomniane.

Pod względem chronologicznym ukazały się pisma Ceynowy w pewnych odstępach, między którymi zachodziła zawsze kilkoletnia przerwa. Po pismach uniwersyteckich ukazały się pierwsze jego broszurki dopiero w roku 1850, i to kilka naraz, a mianowicie oprócz powyżej wspomnianych

*) (p. Warta 1881, str. 3542 i Gryf, 1910, nr. 11) X. Pobłocki mylnie przypisuje autorstwo Danilewskiemu.

książeczek historyczno-dydaktycznych, także owe materiały przesłane Akademji Umiejętności w Petersburgu i dySSERTacja jego doktorska. Drugim okresem produkcji były lata 1866—68, t. j. okres „Skôrbu“. W tym czasie ukazały się wszystkie jego pisma polityczne; i prawie że wszystkie etnograficzne. Nareszcie okres lat. 1878—79; ukazuje się gramatyka kaszubskie i niemiecki zbiór pieśni kaszubskich (126 Volkslieder etc.). Szczegółowe zestawienie wszystkich dotychczas mi znanych pism jego podałem w osobnym rozdziale: „Katalog pism Ceynowy“. Daję tam także streszczenie i charakterystykę każdej poszczególniej rzeczy.

Cały szereg pism Ceynowy poszedł w zapomnienie. Bibliografje dawniejsze: np. Janowicza w Gryfie, Lorentza w Mitteilungen für kaschub. Volkskunde, Kościńskiego w Idei słowiańskiej i Encykl. Powszechniej Illustr. niedokładne podawają opisy. Najlepszy spis jego rzeczy podała Encyklopedia Powszechna Illustr. gdyż wylicza tam także materiały przesłane Akademji w Petersburgu. Ale i ten spis jest niedokładny. Nowoczesne publikacje Francewa w Gryfie wydo były na jaw kilka prac jego zupełnie nieznanych. Była już o nich mowa w rozdziale o stosunku Ceynowy do Rosjan. Ja idąc za wskazówkami Ceynowy samego, zawartemi w pismach jego, wydobyłem też niejedno na jaw, o czem już pamięć była zupełnie zaginęła.

O działalności swej literackiej z lat uniwersyteckich pisze Ceynowa w artykule: Wuwogi nad mową kaszebską (p. Tržě rospravě str. 40), że pisywał mniejsze rozprawki w języku niemieckim do roczników słowiańskich Jordana (Slavische Jahrbücher von Jordan, Leipzig.) O ile dotychczas stwierdzić zdołałem, ukazał się tam pamiętny jego artykuł: Die Germanisierung der Kaschuben von einem Kaschuben, Slav. Jahrb. 1843, str. 243—247. Opisuje tam germanizację zachodniego Pomorza i teraźniejsze zakusy germanizacyjne rządu pruskiego i biskupa Sedlaga. W roku 1844, str. 28 ukazała się krótkka jego notatka: C. F. Kaschubische Volks-u. Ortsnamen. Jest to tylko zestawienie poszczególnych nazw szczePOWYch kaszubskich. W ostatnim roku wychodzenia

roczników Jordana opublikował tam po kaszubsku słowo posiłkowe: „jem“, „zajmki wôsobiste“ e „liczebnjki“.

Oprócz tych drobiazgów znalazłem pewien artykuł, pisany w języku kaszubskim w roku 1843, a podpisany literami B. K. S. Ukazał się w Jutrzence Warszawskiej r. 1843, III, str. 51 i n. P. Kołodziejczyk podaje tytuł artykułu w uzupełnieniach do bibliografji Kaszubskiej. Pisany jest po kaszubsku. Dodano także tłumaczenie polskie i rosyjskie. Uważam artykuł ten za pracę Ceynowy. Co do wieku jest to więc pierwszy pomnik literatury kaszubskiej. Podpis artykułu opiewa: Słowoszyn, 9. 15. kwietnia 1843. B. K. S. — Profesor Purkinje w Wrocławiu przysłał rzecz tę na ręce redakcji Jutrzenki, ale zaznaczył, że nie on jest autorem, ale jakiś rodowity Kaszuba. Może nim być, zdaniem moim, jedynie Ceynowa. Miejscowość Słowoszyn wyraźnie za tem przemawia. Słowoszyn jest wsią rodzinną Ceynowy. Jedynie litery B. K. S. sprawiają pewne trudności. W kwietniu 1843 był C. niezawodnie w domu, w Słowoszynie na wakacjach, tam artykuł ten zapewne napisał i nadesłał go profesorowi Purkinjemu. Jeśli nie przyznamy autorstwa Ceynowie, to trudno połączyć Słowoszyn z osobą profesora Purkiniego. — Grafika w artykule zastosowana jest nieco odmienna od późniejszych. Ale wiadomo, że C. systemy graficzne często zmieniał. Ceynowa po pierwszy raz próbuje tutaj pisać po kaszubsku; trzyma się ściśle alfabetu polskiego. Jedynie z wielką trudnością udało mu się fonetykę kaszubską wdusić w ramy alfabetu polskiego.

Treść artykułu stanowi opis zwyczajów wiejskich we wilię Nowege Roku i Trzech Króli. Najpierw opisuje wypędzanie starego roku: Młodzi i starzy wypędzają stary rok ze wsi podzwaniem w dzwonki, trzaskaniem z bicza lub strzelaniem z fuzji i pistoletów. Nawet za wsią, na polu poganiają jeszcze stary rok, żeby nigdzie zatrzymania nie miał. Przytem proszą nowy rok o urodzaj, każdy wedle własnych potrzeb, używając w prośbie formuły: „Jędrzne jabka, jędrzne kręszkji, jędrzne slewě, jędrzne wszětko żęto na ten nowy rok“.

jak we wilią Trzech Króli zbierają się chłopcy od pasenia
bydła na jednym końcu wsi, potem chodzą od chaty do
chaty i śpiewają:

Jusz pochwalmysz, jusz pochwalmysz króla tego
Dzys w Betlehem narodzonego

I z Maryją i z Maryją matką jego
Panny dworu Niebieskiego.

Jemu służy, jemu służy słońce miesiąc

We dnie w nocę nieprzestając,

I my także i my także chwalmysz jego
Tego króla Niebieskiego.

A gdy wejdą do chaty najstarszy z chłopców mówi:

Dobry wieczor, szczodry wieczór,

Nam powiodają, że tu rogole pieczą,

A jeszle nie rogola, to tej chleba glejn,

Wasza desza mdze szczodrobłowy miała dzień.

A jeszle nie chleba glejn, to kôrszczok masła,

Wasza desza mdze sę w niebie pasła.

A nie kôrszczok masła, to swinieho cała,

Wasza desza mdze sę dobrze w niebie miała.

Podobny opis, ale w języku polskim, wilji Nowego Roku i Bożego Narodzenia znajduje się w 17. i 18. numerze „Nadwiślanina“ roku 1851. W numerze 18. jest także opis sobótki kaszubskiej, a w 19. opis starodawnego widowiska ludowego: „Scynanie kani“. Artykuły są bez podpisu. Przypuszczam, że Ceynowa był ich autorem. Opis wilji i „szczodroki“ są prawie że dosłownym przekładem artykułu Jutrzenki. Nikt inny, jak Ceynowa, wówczas tego rodzaju rzeczy nie publikował. Tak np. podaje krótki tekst szczodraka we wilią Trzech Króli w dodatku do zbioru „pjesnj swiatowih“, podobnie też fragment „scynania kani.“ Szerszy opis „scynania“ mamy także w książce Hilferdinga: „Ostatki słowian...“. Ale i ten tekst pochodził niezawodnie od Ceynowy. Poza tem wiemy, że około r. 1850 pisywał Ceynowa do „Nadwiślanina“ (Kościński). Oprócz niego jedynie Łyskowski umieszczał

artykuły treści historycznej o Pomorzu, ale podpisywo zawsze literami N. N.

W książeczce „Tržě rospřavě“ (str. 40) wspomina Ceynowa, iż pisywał także do poznańskiej Gazety Polskiej. Ale nie innego tam nie znalazłem prócz przedruku broszurki jego: „Kile słów wô Kaszebach“ (p. Katalog pism). —

§ 11. Pisownia.

Stwarzając literaturę kaszubską walczyć musiał C. z ogromnymi trudnościami. Największą niezawodnie trudność sprawiało mu stwarzanie odpowiedniej pisowni. Przez całe życie pracował nad wydoskonaleniem pisowni. Rozmaite stworzył systemy pisowni, ale nie udało mu się ani jednej przekazać przeszłości. Polegało to na tem, że za mało zdawał sobie sprawę z tego, że coś innego pisownia lingwistyczna, a coś innego pisownia praktyczna, literacka. Jak trudno dla Kaszubszczyzny jest stworzenie pisowni, o tem zdawali sobie już dostatecznie sprawę poprzednicy jego: Mrongowiusz i Bryllowski. Mianowicie ostatni zaznacza, że zdałoby się zaprowadzić dla Kaszubszczyzny osobnego alfabetu. W systemach graficznych Ceynowy przeważają z początku zasady alfabetu polskiego, potem uwydatniają się wpływy grafiki czeskiej. Rozróżniam 4 systemy pisowni w pismach Ceynowy, które kolejno po sobie następowały.

1. Pisownia polska, czyli pierwotna. Grafikę tę zastosował C. jedynie w pierwszym, a więc najstarszym artykule, napisanym w języku kaszubskim, a opublikowanym w Jutrzence Warszawskiej r. 1843. Grafika ta opiera się wyłącznie na alfabecie polskim. Trudność największą sprawia oddanie „przydechu“. Zasady tej pisowni opisuje C. w wspomnianym artykule w ten sposób:

1) Ze wszystkich samogłosek Kaszubi używają najwięcej **e**, które trojaki ma brzmienie: albowiem się wymawia już to jak niemieckie „ee“, albo jak polskie „e“. Nie chcąc atoli za wiele nowych znaków zaprowadzić, jedynie **e** niemieckie (jak we wyrazie Presse), przez **é** oznaczyłem; **á** brzmi niemal

jak czeskie au, znowu ó jak niemieckie o we wyrazach „Lohn“, Bohle itp. **oe** jest dwugłoską.

2. Spółgłoski **c, s, z** nie są nigdy miękkie; **p, t, k, s** kończące sylabę, wyraźnie się wymawiają, podobnie jak **b, d, g, z**. — Potem następuje zdanie widocznie skorumpowane, które na podstawie porównań z dalszym tekstem tak oddaje: **h, t, w** (z kreską) i spiritus asper, np. **oe** (w tekście ze względu dów drukarskich **ôe**) niemal jednakowo brzmią. Rzadki jest wyraz, któryby bez spółgłoski lub aspiracji się rozpoczynał“.

Ujemną stroną tej grafiki jest nieodpowiednie kreskowanie samogłosek **o, e** i niepoznanie się na właściwościach przydechu.

Kreskowane **é** nie oznacza u Ceynowy **e** pochyłego, jak w polskim, lecz **e** tylnojęzykowe, podobne do **e** w francuskim „robe“. Nowsza pisownia Gryfa oddaje to **e** przez „**ë**“ lub „**ě**“. Podobnie też nie jest kreskowane „**ô**“ u Ceynowy pochyłe, ale zamknięte, długie, jak w niemieckim **L o h n**. Jestto właściwością dialektów północno-kaszubskich; natomiast mają dialekty południowe **ó** ścięśnione, taksamo jak gwary polskie. Z rękopisów Ceynowy wynika, że **C**. wiedział, iż tego rodzaju kreskowanie jest mylne, ale innej nie było rady, gdyż drukarnie innych znaków diakrytycznych do dyspozycji nie miały.

Zupełnie chybione jest oddanie przydechu. **C**. wyczuł, że przydech jest podobny do polskiego **t**; dlatego też prosty Kaszuba pisze jeszcze dzisiaj często „**łoeko**“ (= oko). Zostawując głosce **w** znaczenie polskiego „**w**“, a nie angielskiego dooble **w**, był **C**. w ambarasie, jak w takim razie oddać przydech, gdy użycie głoski „**t**“ w tym przypadku jest niemożliwe.

Oddawał więc właściwy przydech przez spiritus asper (w drukowanym tekście przez daszek [^]), a „**w**“ przydechowe przez „**w**“ z kreską. Ale w tym przypadku nie był konsekwentny bo pisał: „**s w o e w o e l n e c h**“, a „**z ł o e n i a**“, „**p o e d ł o e r z e**.“

Przez „**á**“ kreskowane oznacza Ceynowa pochyłe **a = ô** które jest długie, albo dyftongowane. Kreskując **á** trzyma

się C. pisowni X. Malinowskiego, później odstąpił od tej zasady: oznaczał je podobnie jak Hilferding przez ô.

Przykład: „W niektéréch stronach je û Kaszébów ten zwęczáj, stori rok wéganiac. Tu na drodze, tę na rum-placé, dali na lodze całe grépé ôetważnych pasturków, swoéwoelnych szkoeláków na wémiąnki złoenia é wrzeszcza.“ —

2. Pisownia czesko-kaszubska. a) Stadjum pierwsze: p. opis Xażeczka dło Kaszebow. Pod wpływem pisowni czeskiej, która wtenczas u ludów słowiańskich za wzór uchodziła, zmienił Ceynowa pisownię pierwotną i zbliżył ją do pisowni czeskiej. Trudności oddania przydechu zmusiły go do oddania przydechu przez w (dooble w), a „polskiego“ w przez „v“. Samogłoska „i“ jest samogłoską długą i twardą, a funkcję zmiękczenia przyjmuje j. Znaków dyakrytycznych dla oznaczenia rozmaitego e lub o nie używa. Zatrzymuje jedynie dyftong oe, który oddaje przez ó w druku (w rękopisie przez ô z haczykiem). Pozatem trzyma się zasad grafiki polskiej. Więc pisownia ta jest właściwie zmodyfikowaną pisownią polską.

Pisownię tę zastósował C. w książeczkach:

1. Xażeczka dlô Kaszébów.
2. Kile słov wó Kaszebach e jich zemi.
3. Trze rosprave przez Stanjislava, wóros kile słov wó Kaszebach e jich zemji przez Wójkasena.
4. Rozmóva pólocha s kaszëbą, wyd. I. Gdańsk 1850.
5. Artykuł: Kaszebji do pólochov, Szkołka Narodowa nr. 10.

Z rękopisów napisano w tej pisowni:

1. Rozprawka historyczna,
2. Zarys gramatyki,
3. Przyczynek do słownika.

W przyczynku do słownika zachodzi jeszcze ta modyfikacja, że á (pochyłe) oddaje autor przez „â“.

Pisownię tę czesko-kaszubską (w pierwszym stadjum) uważam za najlepszą ze wszystkich systemów pisowni, jakie C. stworzył. Jest ona jasna, prosta i przejrzysta. Nie sprawia

czytelnikowi prawie żadnych trudności. Zalecałoby się jedynie jeszcze wyróżnienie tylnego-językowego *ë* i ewentualnie pochylego (długiego) *ô*. Jedynie pisownia ta może być dzisiaj przedmiotem dyskusji, jeśli chodzi o stworzenie pisowni praktycznej dla Kaszubszczyzny.

Przykład: „Ale zaros nom sę lži na sercu zrobji, kjej na dregą stronę vjelgjeho wóltorza verdrzime, dze wóbraze Krolov Pólskjich na scanje vjiszące przepómjinają, jak naszi przodkovje s Pólochomji sę pólączele e jich krolov za swójich panov, czele ksążat chętnje vžele. . . . A vjec storą drogą szło to letko do jednosce z Pólochomji rodzonemji bratamji, v želach chterech tak dobrze Słowjansko krev pjenje jak v naszich.

p. Artykuł: Kaszebj do pólochov.

b) Drugie stadjum. p. opis: List kaszubsko-polski od z. Stosunki naukowe z lingwistami czeskiemi, a mianowicie z panem Erben sprawiły, iż Ceynowa w następnych drukach zczeczizował jeszcze więcej powyższą pisownię czesko-kaszubską, a mianowicie oddaje samogłoski złożone: *sz, cz* przez *š, č*; ze względów drukarskich są oddane przez *ś, ć*, co czytelnika, nie obeznanego z pismami Ceynowy, a nieznającego szczególnie rękopisów jego w błąd wprowadzić może. *j* (bez kropki) jest spółgłoską i ma funkcję przydechową, a *j* (z kropką) jest samogłoską i odpowiada polskiemu „i“. Pozatem trzyma się zasad pisowni pierwszego stadjum. Te „nowości“ zaprowadzone w pisowni drugiego stadjum nie oznaczają postępu, lecz pewnego rodzaju „manierę“. Rozróżnienie podwójnego *j* jest dla czytelnika znającego jedynie grafikę czeską wprost fatalne. W drukowanych tekstach jest *j* z kropką używane promiscue. Jedynie rękopisy dają tutaj autentyczne wyjaśnienie.

Pisownię tę zastosował Ceynowa w drukach:

1. Dorade lekarskje,
2. Pjnc głovnech wóddzałov evangjelickjeho katechizmu.
3. Rozmóva Pólócha z Kaszeba, wyd. II-gie 1865.

Tutaj zachodzi jedynie dwojakie j. Ale złożone sz, cz oddaje znów na sposób polski.

Z rękopisów:

1. List kaszubsko-polski.
2. Pjnc głovnech wóddzałov.

Przykład: „Me mome Pana Bóga sę bójec, Jeho kóchac, abesme psze Jeho mjonje njeklele, nje przesigale, nječarzele abo njewóšukivale, ale ve všetkjch pótrzebách vzevale, do njeho sę módlele, vesłovjele je e dzekóvale.“

(Z pjnc wóddzałov.)

3. Pisownia Skôrba: Dokładny opis tej pisowni p. Skôrb I., str. 25—32. Kaszëbsko-słovjnskjè abècadło. Zmiany w tej pisowni zaprowadzone polegają na tem, że C. starał się tam przeprowadzić za pomocą znaków dyakrytycznych możliwie dokładne różniczkowanie samogłosek e i o, czego w poprzednich pisowniach zupełnie prawie zaniechał; a mianowicie rozróżnia:

e = e polskie

ê = cyrylskie jet' = niemieckie ä (Däne)

è = niemieckie eh, álbo ee, np. (Schnee)

é = e tylnojęzykowe = czeskie predn. W pisowni Gryfa = ä

o = polskie o

ô = pochyłe lub długie (oo)

ó = dyftongowane (oe)

ó = pochyłe, lub długie.

Prócz tego jak w czeskiej pisowni v = polskie w, a „w“ = dooble w, j bez kropki (przydechowe) i j z kropką = polskie „i“ = ji. Złożone cz, sz oddaje po polsku.

Zaprowadza także dla nosowego o i u osobną głoskę, ale te w tekście bardzo rzadko zachodzą.

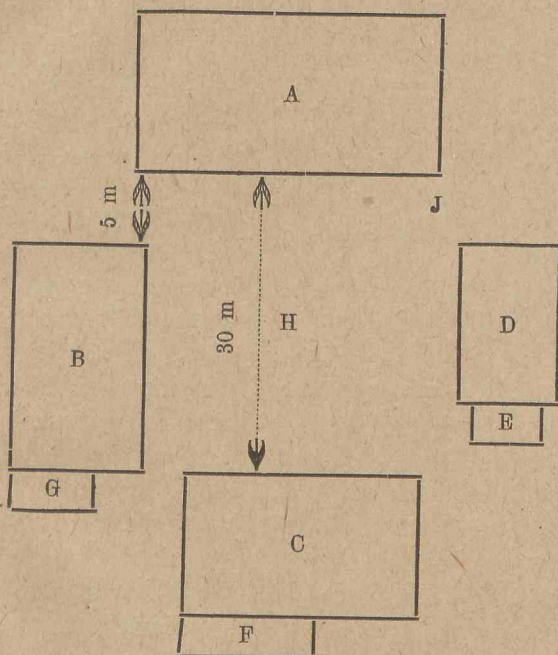
Postęp oznacza pisownia ta co do rozróżnikowania poszczególnych e i o. Rozróżniczkowanie to jest za radykalne, i nie potrzebne dla pisowni literackiej, nielingwistycznej. Znaki dyakrytyczne wybrane po części nieszczęśliwie (np. é), co czytelnika jedynie w błąd wprowadzić może (p. powyżej.)

(Ciąg dalszy nastąpi.)

Jak ludność wiejska mieszka na Kaszubach.

(Dokończenie.)

Na zakończenie omówię krótko ozdoby szczytowe. Przy chacie gburskiej na Kaszubach nie znajdziesz nigdzie śladów snycerstwa, z tym wyjątkiem, że gdzieniegdzie nazwisko właściciela albo rok są wyrzeźbione. Jedyłą ozdobę



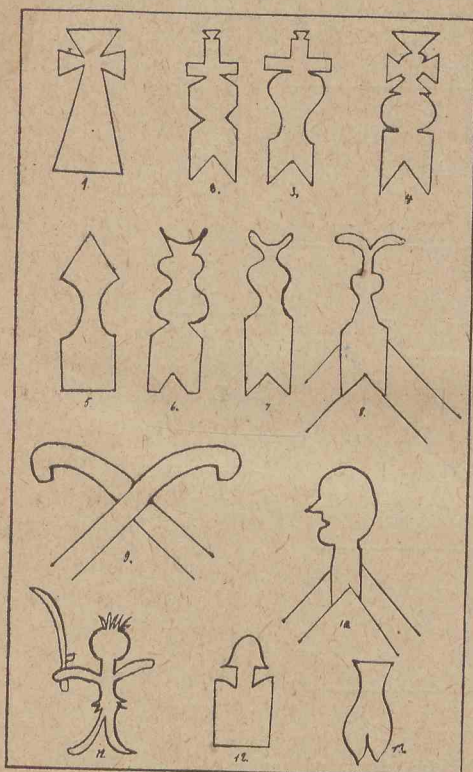
Położenie kaszubskiej chaty gburskiej.

A pomieszkanie, B chlew dla bydła, C stodoła,
D chlew dla koni, E, F, G przybudowania,
H podwórze, J wjazd.

umieszcza się na szczycie. Zazwyczaj nią jest prosta deska, z której wycięty ornament i umieszczony na szczycie domu, stodoły lub stajni. Fantazja w tych wypadkach miała wolne pole, a często najdziwaczniejsze figury stąd powstały.

Najczęściej używano kształtu krzyża, jako emblemat wyznania chrześcijańskiego. Nie braknie atoli i półksiężyca, miejscami jeźdźca na koniu, koguta, głowy ludzkiej. — Gdzie nigdzie napotyka się także podobiznę głów końskich. Wyraźne jednak wyobrażenie natrafia się rzadko.

Na Kaszubach strzecha słomiana jeszcze istnieje w pocieszającym rozpowszechnieniu. Wielka ilość wiosek wy-



Kaszubskie ozdoby szczytowe

1—8 w Wdzydzach, pow. chojnicki. 9 w Wdzydzach. 10 w Szenejdzie, pow. kościerski.

11 w Głowczewicach, pow. chojnicki.

12 i 13 w Wielu, pow. chojnicki.

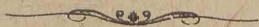
łącznie okazuje dachy słomiane. A turyści są zazwyczaj zachwyceni malowniczym charakterem takich wiosek. My tutejsi nie pojmujemy często tego zachwyty, ponieważ niszczenie strzechy słomianej nie postąpiło u nas tak daleko, ażebyśmy ubytek odczuwano. Wtenczas dopiero, kiedy będziemy mieli wioski, w których panują czworograniaste pudła z drzewa i cegły, pokryte śmierdzącymi dachami z papy, zauważymy, cośmy stracili.

U nas zresztą dach słomiany ma większe praktyczne znaczenie, niż w łagodniejszych okolicach Zachodu. Klimat bowiem nasz jest ostry. Dach słomiany atoli jest najpewniejszą ochroną wobec przykrych zmian pogody, gdyż zimą trzyma ciepło, latem chłodno. Gospodarcza strona także ważna. Nasi wieśniacy stosunkowo

ubodzy. Budowa domu pod dachem słomianym stosunkowo nikłego wymaga nakładu, ponieważ materiał — drzewo i słoma — są pod ręką, zwłaszcza, jeżeli gbur ma własnego boru kawałek. Chata drewniana, aczkolwiek mała i skromna, wygląda miło i schludnie, a zachowuje urok malowniczości, kiedy zestarzeje się i podupada. Dom masywny wymaga już o wiele bogatszego nakładu, ażeby robić miłe wrażenie.

Lecz nowa budowa pod dachem słomianym sprzeciwia się przepisom policyjnym! Ponieważ stosownie do tego gwałtownie przerwano tradycję budowania pod strzechą słomianą u ludu, dzisiejszy gbur obojętnieje dla swego domu. Nie posiada bowiem zrozumienia dla nowszego sposobu budowania. Więc zdaje budowę miejskiemu przedsiębiorcy, z którego wiejski rzemieślnik niema dobrego przykładu. Miejscy fabrykanci domów pracują często podług zasady: „szybko, lichy i tanio!“ Dawniej gbur miał osobiste zainteresowanie w budowie swej chaty. Drzewo było z jego boru, słoma z jego pola. Sam budowę wykonywał a sąsiedzi jemu pomagali. Więc zróśli się poniekąd z dziełem swej ręki. Dzisiaj budulec pochodzi z daleka, budowniczy przybywa z miasta. Od początku gbur stoi wobec swego nowego schroniska jako obcy i pozostanie, chociaż w niem mieszka, takim do końca życia. Czy wobec tego dziwić się można, że z czasem obojętnieje i dla swego obejścia, swej ziemi, swej wioski, że jemu nareszcie obojętnem, gdzie mieszka, że z czasem straci z przywiązaniem do gleby także poczucie miłości ojczyzny?

J. Gulgowski.



Goethe: Dëchów spiew nad woedamy.

Tłomaczył Hugo Cérzón.

Z dëszą człowieczą
Je jak z woedą:
Z nieba woena zchoedzy,
Do nieba cygnie
A znowu na-dół
Do zemie muyszy
We wieczny zmianie.

Spodo z wësokji
Skalny scane
Czësty zdrój,
Prúszy woen miło
We falny mgle
Na głodki głaze,
A letkoe poedjáty
Jak zwinno chmuyra
Woen w cëchym biegu
Do głâbie szëmi.

Stoją skałe
Na jegoe drodze,
Rëczy woen głosno
A w smiałech skoekach
Sâ w woetchłón rzuco.

Poe łace woen wlecze
Sâ w rówku snodkjim
A w głodkjim jezorze
Kąpią swy twarze
Wszëstkji gwiozde.

Wiater do fale
Sâ wcyg zaloto,
Wiater z ji glâbie
Dobywo wałe.

Dëszo człowieczo,
Të jes ta woeda!
A przeznaczenie
Ten wiater je!

Lessing: Bajki.

1. Słowik a jastrzyb.

Jastrzyb wuyderzył na spiéwajacygoe słowika. „A że të tak miło spiéwosz, jak të muyszysz smaczny bëc!”

2. Kôn a byk.

Na woegnistym koeniu pâdzył dzýrski chłopok. A dzëki byk na koenia zawoelöl: „Wstýd! Woed chłopoka jo bë sâ niedöl kierowac!”

„Ale jo“, woedrzek kôn. „Boe co bë mie to moegło przëniesc za chwałâ, że bë jo chłopca zdrúcył?”

3. Dąb i swinia.

Żarłoczno swinia tęczëła sâ poed wesokim dâbâ spadłym brzadâ. Skoereno woena jeden żoładz zgrëzła, ju drëgi woekâ pöłkła.

„Niewdzâczny bédło!“ zawoelöl wkôncu dąb. „Të sâ zëwisz moejim brzadâ, a âni wdzâczno nie wezdrzysz do gôre do mie.“

Swinia na chwilâ przesta a tej krzâknâ woedpoowiedz: „Niewoebeszło bë sâ i bez wdzâcznygoe wezdrzenio, kiej bë jo wiedzá, że le dlo mie të żoładze spuyscył.“

4. Woeseł a wilk.

Woeseł napoetkõł głodnygoe wilka. „Bãdże-że miłoserny“, rzek drężący woeseł, „jo jem biedny, choery zwierzã; zdrzẽ le, co zẽ pchocz jo sã w nogã wdeptõł!“

„Poe prowdze, mie je ce żol,“ woedrzek wilk. „A jo sã czějã w swoejim sëmieniu woebowiazõny, co woed tãch bólów wuywoelnic.“

Skoereno woen to słowoe wërzek, ju woeseł bël rozdzarty.

5. Krëk a lës.

Krëk niõs w swojich szpérach kawał zatrëtygoe miãsa, chterno rozgoerzony woegrodnik na koete swëgoe sãsa da poełożył.

A prawie tero woen to chcõł na jednym stonym dãbie zerzéc, wtým poedszed lës a zawoelõł do niego. „Bãdże-że błogoesławiony, boeski ptochu!“ — „Za koegoe tẽ mie mosz?“ spýtõł sã krëk. „Za koegoe jo ce môm?“ woedrzek lës. „Czẽ tẽ nejjes nen rzézki woerzel, co dzënnie z prawygoe remienia wszzechboega zloto na ten dãb, abẽ mie biednygoe nakãrmic? Czemu te tak wuydowosz? Czẽ jo niewidzã w twoje woedwożny szpërce wuyproszony dar, chteren mie twój bóg przez ce dotãd jesz wiedno zesõł.“

Krëk sã zadzëwił a ceszył w sercu, że woen goe miõi za woerzã. „Jo tegoe lësa, woen so mëslył, w jegoe woemãnie muyszã woestawic. — Wspaniałomëslnie głúpie woen mu spuyscył swoejã pastwã a lejcõł precz.

Lës chwycył smiejący miãso a zjod w zloslëwy wuycesze. Ale wnet ta wuycecha zmienila sã w niemiły ból; trëcezna zaczã dzãlac a woen zdech.

Że bẽ wa so nie jinszygoe nie halã jak trëceznã, przeklãty poechlëbce!

6. Koeze.

Koeze prosiła wszechboega, abě jima téz dól rogi, boe z poczătku koeze nimiałe rogów.

„Rozwazëta so dobrze, woe co prosyta“, rzek Wszechbóg. Z poedarenkâ rogów je jinny nierozzerwalnie zwiãzóny, chteren bē wâma taki przëjemny le niebél.“

Ale koeze woebstowałe przë swoeji prosbie a wszechbóg rzek: „A mójta tej rogi!“

A koeze dostałe rogi a — brodâ. Boe z poczătku koeze nimiałe téz brode. Wo jak ta broda jima sâ nie widzá! Wiele wiew, jak wesoki rogi ji wuyceszëłe!

Cérzôn.

Sprawozdania i Krytyki.

Kaschubische Grammatik von Dr. F. Lorentz. Danzig. Gedania.

E. G. m. b. H. 1919. Znany badacz pomorskiego czyli kaszubskiego języka podjął się w powyższej książce utworzenia normalnej pisowni i składni tego języka już nie w celach naukowych, ale do użytku praktycznego. Prace około rozwiązania tej kwestji, to jest utworzenia pisowni normalnej kaszubskiej, datują się nie od dzisiaj. Najdawniejsze teksty nam dotychczas znane pomorskie są śpiewnik kościelny pastora Bytowskiego Krofeja z XVI. i katechizm Michała Mostnika, pastora w Smółdzyńcu (nad Lebą) z XVII. wieku. Pisownia ich wzorowana na ówczesnych polskich tekstach. Dopiero Cejnowa, wysnuwając wniosek z odrębności języka kaszubskiego szedł odrębną drogą.

W pismach swoich kaszubskich, jako i w pisanej w niemieckim języku gramatyce ustanowił alfabet i pisownię na zasadzie fonetycznej, starannie obmyślany i logicznie przeprowadzony. Niestety, pisma Cejnowy, o ile posiadają wysoką wartość naukową, nie były zdolne spopularyzować jego pisowni. Tem mniej, że dużo czytany, młodszy od niego Hieronim Derdowski w swych poetyckich pismach nie przyjął pisowni Cejnowy, aczkolwiek sam uznawał niedomagania własnej. Trudność rozwiązania sprawy pisowni kaszubskiej polegała na tem, że z jednej strony piszący po kaszubsku zmuszeni byli uważać, ażeby pisownia była dostępną dla tych kaszubów, którzy

na gazecie i elementarzu polskim nauczyli się czytać po polsku. Z drugiej strony jednak znaki alfabetu polskiego nie wystarczały dla potrzeb kaszubszczyzny. Największą atoli przeszkodę stanowił objaw, że niektóre znaki polskiego alfabetu używane w kaszubskim, fonetycznie i etymologicznie różne mają w obu językach wymowę i znaczenie. Dotyczy to mianowicie znaków ć, dź, ą i ę. E nosowego bowiem w kaszubskim niema, natomiast jest a nosowe. Natomiast istnieje w kaszubskim o nosowe, oddawane w polskim przez ą. Chcąc oddać a nosowe w kaszubskim przez ą, trzeba było dla o nosowego osóbnego znaku o. W podobny sposób w miejsce polskiego w nasuwało się łacińskie v, używane u wszystkich narodów słowiańskich, piszących łacyną. W pisowni bowiem kaszubskiej oznaczenie przydechu w wymowie angielskiego w wymagało wprowadzenie tego znaku. Zastosowując powyższe zmiany, odbiegało się znacznie od alfabetu polskiego, czego znowu chciano uniknąć. Derdowski i piszący po nim Majkowski, Budzisz, Czernicki pozostawiali kwestję pisowni otwartą, używając na oznaczenie ą nosowego znaku ę, o nosowego ą, a przydech wyrażając przy u lub nawet ł, które w wymowie pomorskiej ma brzmienie podobne do angielskiego w. Odczuwane jednak zawsze niekonsekwencje i braki takiej pisowni, które stały się największym hamulcem rozwoju pismienictwa kaszubskiego. Kiedy więc około r. 1910 idea kaszubska znalazła wyraz w Towarzystwie Młodokaszubów i w „Gryfie“ przystąpiono do ustalenia pisowni. Po obszernej dyskusji na łamach Gryfa zreagował Dr. F. Lorentz „Zarys ogólnej pisowni i składni pomorsko-kaszubskiej“, który wyszedł jako osobna odbliska „Gryfa“.

Pisownia „zarysu“ była także kompromisowa i nieprzyjęła się. Zresztą wojna położyła kres tym zabiegom.

Kaszubska Gramatyka Dr. F. Lorentza jest najświeższym czynem na tym polu. Autor zarzuca wszelkie kompromisy i cofa się na Cejnowie. Głosownia jego kaszubska posiada 47 głosek, pomiędzy temi 12 złożonych. Niezłożone głoski są: a, ą, b, c, ć, d, e, é, ę, f, g, h, i, j, k, ł, l, m, n, ó, o, ó, o, oe, o, p, r, ř, s, ś, t, u, v, w, z, ź. Złożone głoski: bj, dz, dź, tj, gj, eh, chj, kj, mj, nj, pj, vj. W miejsce używanych u słowian-łaciników ć, ś, ź, dź dopuszcza autor ze względu na pisownię polską znaki alfabetu polskiego; cz, sz, ź, dź.

Praca Dr. Lorentza obejmuje 98 stronice formatu „Gryfa“ i jest pisana dla użytku praktycznego. Niemiecki język niestety, w którym

jest pisana, czyni ją dostępną tylko władającym tym językiem. Bez względu atoli na to, czy pisownię jej się przyjmuje czy nie, powinna praca się znaleźć w rękach każdego zajmującego się literaturą kaszubską.

M.

Figle gnjeźdzewskich gburów. Za stōrēmi poevjōstkami nappjisōw wuj Wrēk. Gdōńsk. Włōsnose Spōłkji vēdōvnjiczē Gedanjijē. Z sp. z woegr. zōr. 1920.

U wielu narodów spotykamy okolice i szczepy, o których w reszcie narodu krążą pocieszne żarty i figle. Pokolenie po pokoleniu dołączają do nich nowe ogniwa, tak że nareszcie powstają formalne epepeje komiczne. W Niemczech podania o siedmiu szwabach i o mieszkańcach miasta Schilda należą do tej kategorii twórczości ludowej. Na Kaszubach, gdzie lud posiada bardzo wybitną żyłkę humorystyczną, dwie wioski zostały uwiecznione w podaniach ludowych: mianowicie wieś Tuszkowy na południowych, a wieś Gnieźdżewo na północnych Kaszubach. Nie wynika z tego, jakoby te dwie wioski lub ich mieszkańcy dzisiaj dawali powód do śmiesznych przygód, jakie o nich opowiadają. Przeciwnie wioski obie są zamożne, zamieszkałe przez dzielnych i rządnych gospodarzy. Może kiedyś w przeszłości dalekiej jeden z mieszkańców dał powód do pierwszej komicznej opowieści, do której wesoly dowcip ludu przyczepił później całe pasmo. W Tuszkowach atoli w postaci legendarnej „Tuszkowskiej Matki“ jednak przez mgłę śmieszności zdaje się przebijać jakaś postać mityczna lub pamięć bogini miejscowej.

Autor „figlów“, piszący pod pseudonimem wuja Wrēka podaje szereg wesolych opowiadań o mieszkańcach Gnieźdzewskich. Tekst pisany w północnem narzeczu, pisownią zaś tą, którą świeżo Dr. F. Lorentz ustalił w swej „Kaschubische Grammatik“. Jako próbę tekstu podajemy wstęp zbioru, który zawiera dziesięć krótkich opowiadań:

Gnjeźdzewskjim gburōm bēlo v stōrēch czasach vjele fjiglōw przēgodōnē. Woenji sō goerzēlē a to nje je tak zle, woenji vjedzō, co woenji sō! Jō czuō — ałe to mnie bēlo v tajemności pōēvjōdōnē — że woenji woed jednevoe tēch trzech mōdreōv poechoedzō. Woenji sō głupēmi sztelējō, boe kjejbē woenji svoejō mōdrose poekōzalē, tejbē jich całi svjat woē radō szturmoevōł. Czētelnikōm jō dzis poevjem le pōrō tēch gnjeźdzewskich fjiglōv.

M.

Od redakcji i administracji.

W bieżącym kwartale (od 1. 10. do 31. 12. br.) wyjdzie tylko jeden numer zwykłej objętości „Gryfa“. Jako ekwiwalent abonenci wszyscy odbierają II. wydanie epopei Jarosza Derdowskiego „O panu Czorlińskim, co do Pucka po sece jachoł.“

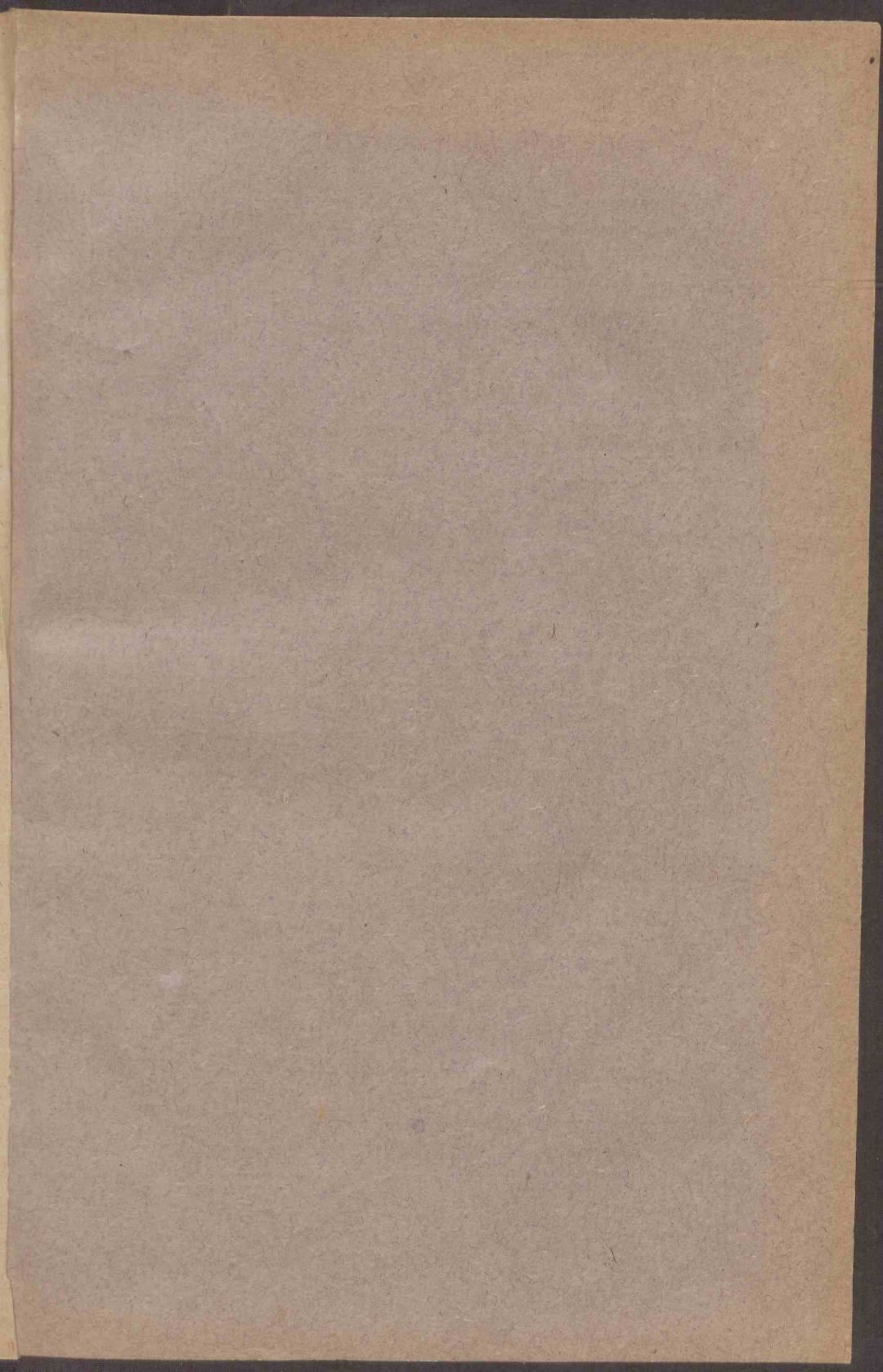
W przyszłym kwartale rozpocznie się w „Gryfie“ druk „Historji Pomorzan-Kaszubów“ oraz pierwszej po kaszubsku pisanej powieści pod tyt.: Żeci i przigodę Remusa“.

W administracji Gryfa (Kartuzy, Pomorze, Willa Rettig) są do nabycia jeszcze w ograniczonej liczbie:

Rocznik II. Gryfa kompletny, nieopr.	1910 r.	} Cena: 1000, mk. za każdy rocznik.
Rocznik III. „ „ „	1911 r.	
Rocznik IV. „ „ „	1912 r.	
Rocznik V. „ „ „	1921 r.	} Cena: 600, mk,
Derdowski, o panu Czorlińskim, co do Pucka po sece jachoł.		} Cena: 300, mk.
Florjan Cejnowa: de Terrae Pucensis supersti- tione in re medica Wyd. II.		} Cena: 100, mk.
Dr. F. Lorentz: Zarys ogólnej pisowni i składni pomorsko — kaszubskiej.		} Cena: 100, mk.
Cz . . . ski: Ludność Kaszubska w ubiegłym stuleciu.		} Cena: 200, mk.

Na przesyłkę pod opaską należy dodać na każde sto marek dwie marki na portorjum.

Administracja Gryfa.



Warsztaty Kaszubskie

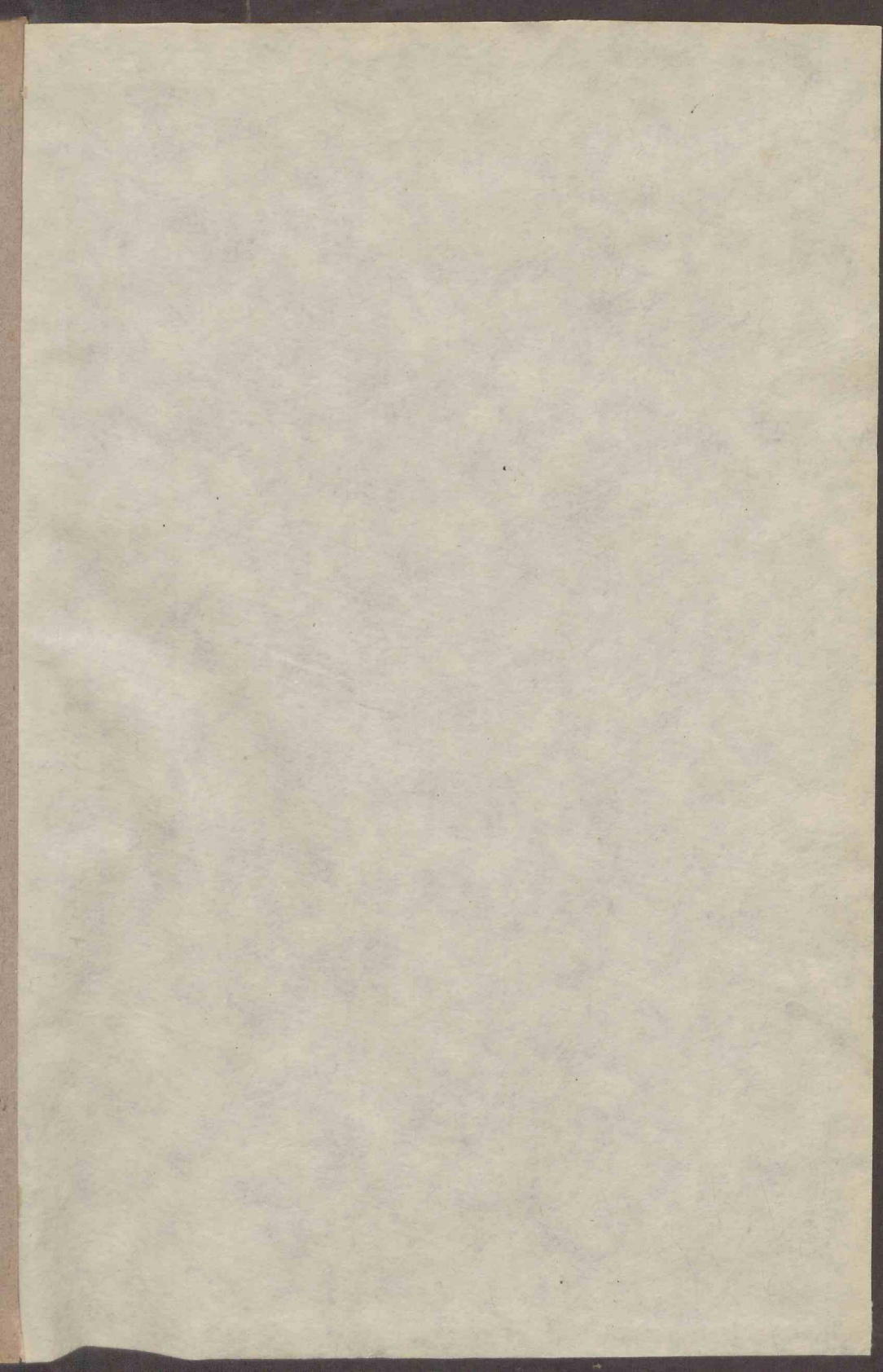
Tow. z ogr. por.

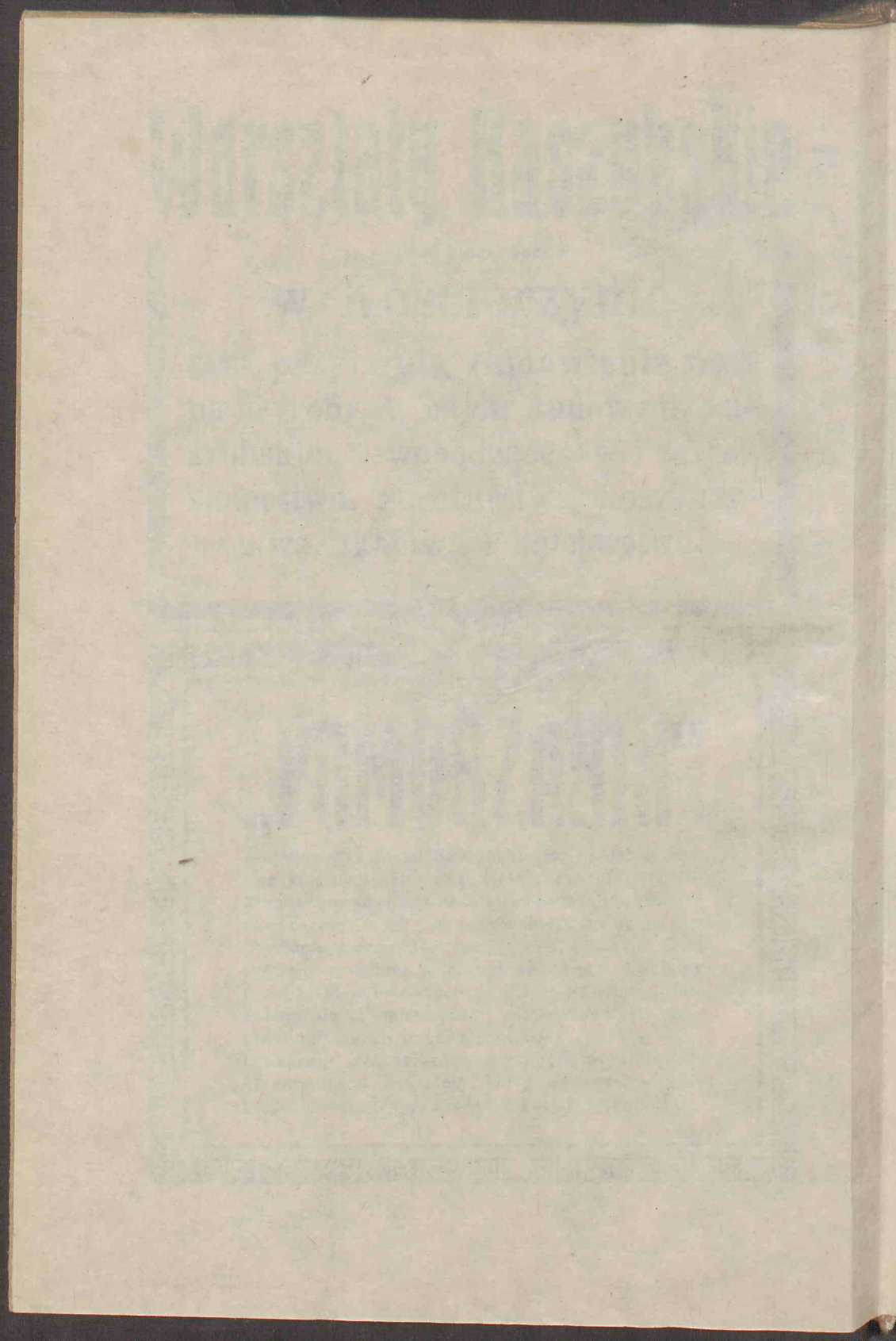
w Kościerzynie

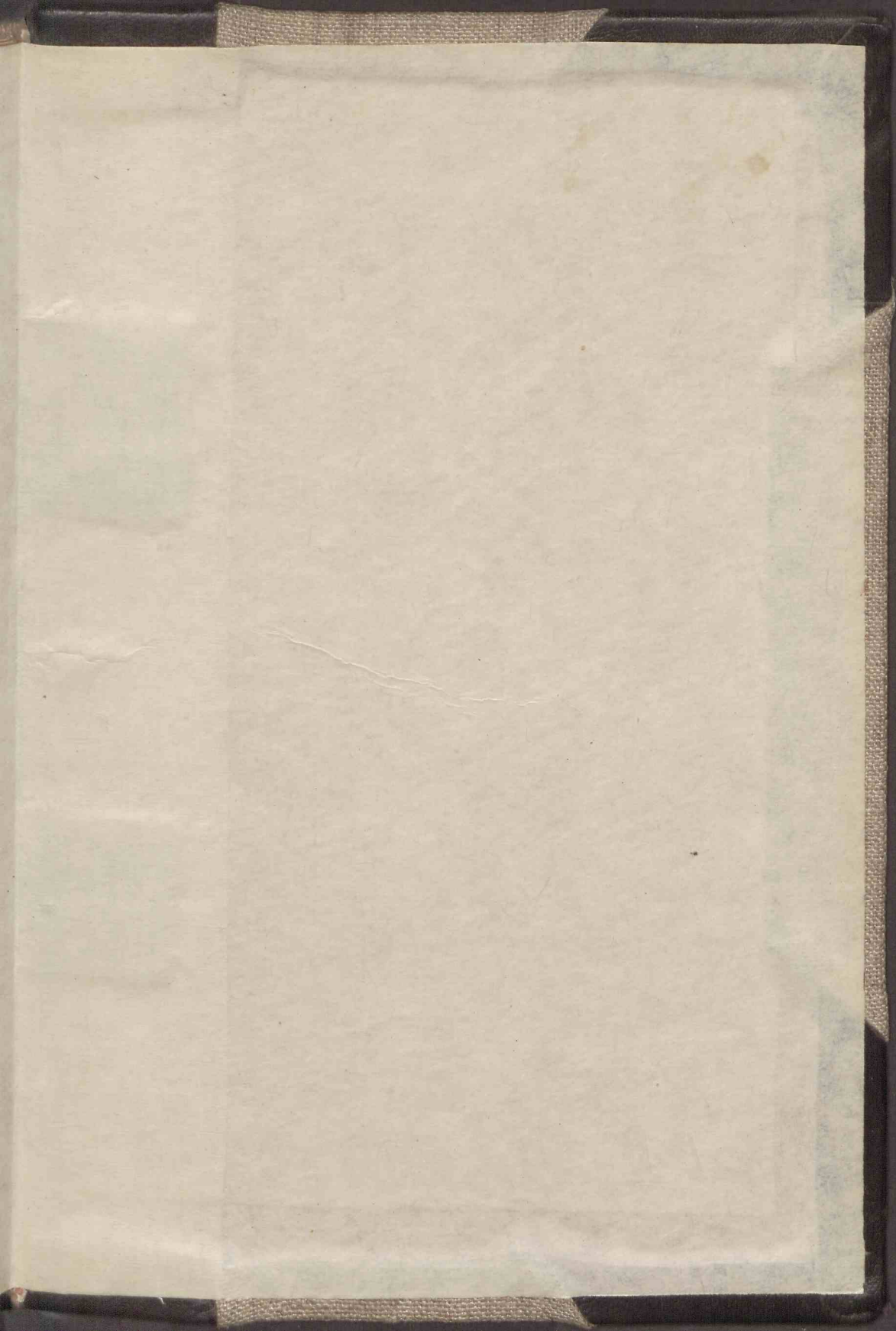
przyjmują zamówienia
na wyroby w stylu ludowym kaszubskim, wchodzące w zakres stolarstwa, garncarstwa, koszykarstwa, tkactwa i hafeiarstwa.

„POMORZANIN“

Jedyny organ Ziemi Kaszubskiej wychodzi w **Kościerzynie** na Kaszubach (Świętojańska 1. Telefon 87.) Prenumerować można na miejscu kwartalnie 180 mk., miesięcznie 60 mk., z odnośzeniem do domu, na pocztach kwart. 195 mk., mies. 65 mk. Cena ogłoszeń za wiersz jednoł. nonp. 12 mk. Reklamy przed tekstem i w tekście za wiersz jednołam. 40 mk. **Księgarnia „Pomorzanina“** zaopatrzona jest obficie w najnowsze wydawnictwa książkowe — — — **Drukarnia „Pomorzanina“** wykonywa wszelkie druki: formularze, blankiety, karty adresowe, kwitariusze, broszury, sprawozdania, katalogi, cenniki itp.







P·A·N
BIBLIOTEKA
GDANSKA